

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ И БЪЛГАРСКАТА УКРАИНИСТИКА

Лиляна Минкова

Анотация: Статията представя развитието на българската украинистика в лицето на две последователни двойки в нея: Каравелов-Прижов и Шишманов-Драгоманов. Каравелов като пръв български украинист и връзките му с руския социолог, фолклорист и украинист Иван Гаврилович Прижов. Влиянието на М. Драгоманов върху научната дейност на Л. Каравелов и Ив. Шишманов.

Ключови думи: Каравелов, Прижков, Шишманов, Драгоманов.

Много от трудовете на Михаил Драгоманов дълго време не бяха преиздавани. Сега искам да споделя с вас, как някои нови издания промениха нашата представа за развитието на българската украинистика, за две последователни двойки в нея: първа Каравелов-Прижов и втора Шишманов-Драгоманов (Минкова 2005).

Началото на българската украинистика е поставено още преди Освобождението. То е силно, защото пръв български украинист е Любен Каравелов. Нашият писател, публицист и революционер е живял в Русия 10 години – от 1857-ма до 1868-та. Бил е там цели четири години преди отмяната на крепостното право през 1861 г. Той е в Москва и през 1863 г., когато министърът на вътрешните работи Валуев забранява издаването на книги и дори театрални представления на украински език. С твърдението, че това не е отделен език, а едно от наречията на руския. Възприел позициите на руските революционни демократи, Каравелов е категоричен по толкова наболелия украински въпрос. Вече емигрант в Букурещ, на страниците на в-к “Свобода”, той може да каже открито какво мисли за отношението на Русия към Украйна. “Можем ли ние да очакваме помощ – пита той – от онова правителство, което е изсмукало сичката кръв из жилите на руския народ и което живее не за народът, а народът живее за него? Можеме ли ние да очакваме свободата от онова правителство, което угнетява 21,000,000 малоруси (украинци) и 8,000,000 поляци”³.

Любен Каравелов има не само ясни политически позиции по украинския въпрос. Той познава добре украинският фолклор, в който съзира много общо с българския. Писателят не само чете украинска литература, той превежда поезия на Тарас Шевченко и проза на Марко Вовчок.

За всичко, което ни дава основание да наречем Каравелов пръв български

³Вестник “Свобода”, бр. 52 от 10.XII 1870 г.

украинист, той е задължен до голяма степен на руския социолог, фолклорист и украинист Иван Гаврилович Прижов. В издадения от Каравелов през 1861 г. в Москва том I на “Памятники народного быта болгар” Прижов е посочен като редактор (Памятники народного быта болгар 1861). Не можем да се съмняваме, че до голяма степен с негова помощ в книгата са толкова много украинските успоредици към българските народни песни. Вzeti са от почти всички излезли дотогава сборници украинско народно творчество. От друга страна в своите изследвания Прижов привлича широко български фолклорен материал, даден, несъмнено от Каравелов. Най-много е той в труда на Прижов за гълъба в славянския фолклор, озаглавен “Светлая сторона поэтических отношений природы и человека”⁴. Както архивът на Каравелов, така и архивът на Прижов свидетелстват за дългогодишна съвместна работа. Двата са подготвяли заедно томове втори и трети на “Памятники народного быта болгар”, придружавайки българските народни песни с многобройни бележки. Не малко от тях написани от Прижов. Заедно са се трудили те и над останалия в ръкопис превод на Шевченковата поема “Неофити”. Отново Прижов е редактирал, като я е направил много по-остра докладната записка на Каравелов, адресирана до Московското славянско благотворително дружество и озаглавена “С какво може да се помогне на българите?” А тя е важно доказателство за идеологията на българския възрожденец (Из архива на Любен Каравелов 1964).

Роден в бедно семейство, Прижов завършва с отличие гимназиалното си образование, но поради “ниския” си произход не може да постъпи във филологическия факултет на Московския университет. Отличен социолог и фолклорист, той е постигнал всичко със собствените си усилия. За познанията си по украински език и народно творчество дължи много на съпругата си – украинка. През 1869 г. Прижов става член на революционната организация на Сергей Нечаев. Арестуван, той е осъден на 12 години каторга в Сибир. И след този срок остава до края на живота си в Сибир. Затова звучат като мрачно предчувствие думите, с които той, при работата с Каравелов над превода на Шевченковата поема “Неофити” характеризира Сибир: “Най-студената част на Русия, където гният в окови, в затвори и рудници, мъчат се милиони “п р е с т ъ п н и ц и” – жертви на господстващия над тях деспотизъм, страдат велики напредничави дейци – мъченици за правда”(Из архива на

⁴ М.Альтман. И.Г.Прыжов. Очерки, статьи, письма М.-Л. 1934; А.Мазуркевич. И.Г.Прыжов. Из истории русско-украинских связей, Киев, 1958. Лиляна Минкова. Любен Каравелов и Иван Гаврилович Прижов: сътрудничеството им в областта на фолклористиката. Известия на Института за литература, № 14-15, 1963 г., с.57-80. Л.Минкова. И.Г.Прыжов и болгарский фольклор. Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. Ленинград, 1, 1976, с.120-135. Л.Минкова. С какво може да се помогне на българите? Списание Литературна мисъл, г.VII, кн.,1 с.96 следв.

Любен Каравелов 1964:519).

Прижов обиколя села и градове, за да напише своите трудове “Нищие на святой Руси”, “Корчма”, “История кабаков”. Пише, че желанието му е да събере “всички сълзи, цялата кръв и пот, пролети от народа”. В книгите си обвинява властта, която съзнателно не прави нищо, за да не стига народът до просешка тояга и да не се пропива. Защото тъкмо такъв народ тя може лесно да се управлява.

Тясното сътрудничество на Каравелов и Прижов ни даваше основание да виждаме в тях една първа двойка украинисти – българина Любен Каравелов и русина-украинофил Иван Гаврилович Прижов. Техни приемници, наистина не много по-късно, виждахме в нова двойка: българина Иван Шишманов и украинеца Михаил Драгоманов.

Малкото издадени съчинения на Прижов не бяха преиздавани с десетилетия, а написаното за него го характеризираше преди всичко като остро критикуващ властта социолог. Не е написано изследване за Иван Прижов като украинист и не знаехме колко обширни и задълбочени са били неговите знания, не знаехме дали е давал заслужаваща внимание оценка на цялостното развитие на украинската литература. Дълго време не бяха преиздавани и редица съчинения на Михаил Драгоманов. За щастие през последните няколко години излязоха редица негови изследвания, а се подготвя и пълно събрание на съчиненията му в 20 тома. Нови издания на трудове на Драгоманов ни позволиха да кажем повече за двойката Каравелов-Прижов. Както и да престанем да я отделяме от двойката Шишманов-Драгоманов. Защото се оказа, че Михаил Драгоманов говори още през 1869 г. за Прижов като историк на украинската литература. Имаме пълно основание да твърдим, че Каравелов е научил още тогава от своя сътрудник и съмишленик как е протичало развитието на тази литература. Защото Драгоманов е дал висока оценка на Прижов именно като историк на украинската литература.

Новото, което научаваме сега за Прижов като историк на украинската литература ни задължава да престанем да говорим за две двойки български украинисти. Защото се оказва, че благодарение на Драгоманов българската украинистика се развива без прекъсване.

В изданието М.П.Драгоманов “Вибране“, Київ 1991 г., е поместена рецензията на учения за книгата на Прижов “Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век” Воронеж 1869 г. Отзивът е публикуван във “Вестник Европы”, кн. 6 от 1870 г. и е много вероятно Каравелов да е знаел за него и да го е чел. Още един аргумент е фактът, че ръкописът на “Малороссия (Южная Русь)...” е запазен в архива на Прижов. Съвсем малко преди да бъде арестуван Прижов е успял да издаде в провинцията

своя труд, а Драгоманов да напише отзива си преди той да бъде спрян от цензурата.

“Книгата на Прижов заслужава внимание – преценява Драгоманов – защото въпреки своята непълнота и краткост, дори въпреки някои грешки, често предава хода и характера на литературната история на Южна Русия много по-ясно от твърде обширни курсове по руска история и история на руската литература. Освен това у Прижов тя не е представена откъснато от характера на народа..” Най-новият труд на Прижов – продължава Драгоманов (което ни дава основание да смятаме, че е познавал и негови по-ранни съчинения) – въпреки краткостта му, съдържа доста пълен указател за старата южноруска литература и написаното за нея... дава твърде задоволителна характеристика на различните епохи и паметници на литературната история на Южна Рус”. Друго голямо достойнство на работата Драгоманов вижда в аргументираните доказателства на Прижов за самостоятелността на украинския език. Рецензентът признава на автора успех и в неговото тълкуване както на дейността на Киево-Могилянската академия, така и на историческата украинска литература от XVII-XVIII век. Драгоманов говори и за присъщата на труда на Прижов емоционална атмосфера и цитира думите му: “И ето – съдбините на света извеждат на историческата сцена южноруския народ с неговото топло и светло християнство, народ, който не познава разколи и ереси, чужд на всяка нетърпимост и фанатизъм, необикновено богат на песни, в които се чува неговото добро, любящо сърце, горещо предано на своята майка Украина, народ умен и честен, не принизен, а напротив, пазител на началата на висша нравственост” (Драгоманов 1991).

Работата на Прижов е давала на Драгоманов възможност да изложи и собствените си отговори на редица засегнати въпроси. Тъй като за повечето литературни паметници от 16-17 в. Прижов е дал кратки сведения, Драгоманов разширява тази част, като илюстрира богато с народни песни казаното за тях от Прижов. Допълнил е Драгоманов и казаното за “Слово о полку Игореве”.

Рецензията на Драгоманов убеждава, че в лицето на Прижов Каравелов е имал ерудиран украинист, отличен познавач на историята на украинската литература, осветил нейното развитие от позициите на човек, който ратува за признаването на украинския език за самостоятелен, а несъмнено и за това Украйна да се отърси от опеката на Русия. В лицето на Прижов – негов сътрудник, съмишленик и близък приятел, Каравелов е имал както ерудиран украинист, така и човек, с когото е споделял политическите си възгледи за миналото и бъдещето на Украйна.

В новото издание рецензията на Драгоманов заема 45 стр. Колко голяма е била работата на Прижов не знаем, защото не разполагаме с нея, нямаме данни и за обема на

ръкописа в неговия архив. Но вече можем да се надяваме да я видим преиздадена.

Рецензията на Драгоманов ни кара да обърнем голямо внимание на книгите по украинистика в библиотеката на Любен Каравелов. Тя е престъпно разпиляна, но разполагаме, за щастие, поне със списъка на книгите в тази библиотека (Василев, Тодорова Петкова). Затова можем да посочим, че в него фигурират “Исторически песни малорусского народа с примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова” том I. В този том, съдържащ “песни дружинного и княжеского, X-XV в.”, са включени песните отразили борбата срещу турци и татари. Тъкмо те трябва да са заинтересували Каравелов. В том II са включени песните за борбите с поляците и те по всяка вероятност не привлекли българския фолклорист. Ако съпоставим казаното от Драгоманов в предговора към тома с убежденията на Каравелов, ще ги видим като двама съмишленици. Тема, която си заслужава да бъде разгърната. Очевидно е убеждението и на двамата, че изучаването на фолклора е сигурен път за вникване в историята на народа. По-късно в “Значение и задачи на нашата етнография” Иван Шишманов ще препоръча сборника на Антонович и Драгоманов като образец, по който българските изследователи биха могли да се ръководят, разработвайки наши исторически песни.

Друго издание на Драгоманови произведения ни позволи да установим чий е псевдонимът “Украинец”, автор на “Литература российская, великорусская, украинская и галицкая” Лвов, 1873, 1874, както е изписано заглавието на № 278 в списъка на книгите от библиотеката на Каравелов. Автор е Михаил Драгоманов. Съчинението му е поместено през 1873-1874 г. в лвовското списание “Правда”, а през 1873 г. и отделно. Тук го цитираме по издание от 1970 г. (Драгоманов 1970). Отбелязваме веднага, че от това списание Каравелов е притежавал една пълна годишнина – 1870 и отделни книжки от 1873, 1875 и 1876. Изредените книжки ни убеждават, че Каравелов е знаел за работата на Драгоманов в това списание, както и че е успявал да си го набави и в Румъния. Навярно с помощта на украинските емигранти там К.Добруджану-Геря, З.Арборе-Рали, Н.Зубку-Кодряну. За нас е важно постоянството на Каравелов в интереса му към Украйна и нейната литература. Ако книгата беше запазена, можехме да видим дали има бележки в полетата, да се приближим и към отговора на въпроса какви са били познанията на Каравелов по украински. Бихме могли да установим и доколко и в какво именно се е съгласявал с толкова разумната позиция на Драгоманов за взаимоотношенията на украинската с руската култура и литература.

С една дума Любен Каравелов е имал познания за Украйна, нейния фолклор и литература, придобити не само с посредничеството на Прижов, но и самостоятелно, при това в не малка степен и от трудове на Михаил Драгоманов.

Ще обърнем внимание на следното място в тази студия на Драгоманов .”Особена похвала заслужават – според него – галицийските списания “Слово” и “Правда”, отчасти и списание “Основа”, задето са запознали Галиция с трудовете на украинците Кулиш, Костомаров, Максимович, Котляревски, великорусите Лавровски, Пипин, Прижов, Стасов, Кавелин, Хилфердинг” (Драгоманов 1970:97). Можем да си позволим предположението, че в някое от тези списания бихме намерили неизвестно на нас, съчинение на Прижов. Да кажем още, че всички изброени автори са познати в различна степен, на Любен Каравелов. Както можем спокойно да кажем, че сред дълбоко уважаваните от Каравелов украински автори-фолклористи е и Михаил Драгоманов.

Още веднъж ще спомене Драгоманов името на Прижов, когато казва, че украинците, с малки изключения, още нямат речник, граматика, кратка история, етнография и статистика. “...Не виждаме – продължава той – дори пълна биография на украински писател, нито литературен компендиум (с изключение на трудовете на великорусите Прижов и Пипин), нито дори пълна характеристика даже на Шевченко” (Драгоманов 1970:67). Като автор допринесъл за изучаването на украинската литература от XVII век, дала толкова много на руската, Драгоманов сочи Пекарски. В библиотеката на Каравелов, под № 439 намираме тъкмо този труд на Пекарски. “Представители киевской учености в половине XVII столетия”.

Всички тези книги по украинистика Каравелов е започнал да купува несъмнено ръководен от Прижов. Но е продължил да го прави, като трайно заинтересуван от украинистиката и по-късно, вече като емигрант в Румъния. Станал е украинист и със собствени усилия.

Излиза, че сме избързали и сме пропуснали видели толкова същественото присъствие на Драгоманов в изграждането на Каравелов като украинист още преди Освобождението.

За младите български украинисти се открива много работа. Тя може да започне от архива на Иван Шишманов, в който има достатъчно много значими сведения за Михаил Драгоманов, най-вече в описите № 2, № 3 и № 5 от общо петте описа на архива. Що се отнася до архива на Драгоманов, той е бил, за съжаление, пръснат – една част била предадена от Людмила Драгоманова на украинското научно дружество във Варшава. Тя е загинала по време на Втората световна война. Част е предадена на Русия и се намира в Руската Държавна библиотека в Москва. Все пак запазеното у нас дава достатъчно материал за изследвания. Някои са свързани с пребиваването на Шишманов в Украйна като пълномощен министър през 1918-1919 гг. Запазени са отзиви във вестници за дейността му

на този пост. Внимателно трябва да бъде прочетена кореспонденцията на Драгоманов с роднини и на първо място писмата му до неговата съпруга Людмила Драгоманова; и дъщеря му Лидия Драгоманова-Шишманова.

Литература

Василев, Тодорова Петкова 1957/58: Кънчо Василев и Б.Тодорова Петкова. Документация из книжовния фонд на Държавната библиотека "Васил Коларов". Към историята на Народната библиотека в София. Библиотеката на Любен Каравелов, 1957/58 г., 477-518.

Драгоманов 1970: Драгоманов, М. Литература російська, великоруська, українська і галицька – В: М.П.Драгоманов Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – Київ, 1970, 80-220.

Драгоманов 1991: Драгоманов М. Вибране. – Київ, 1991– Рецензия за книгата на Прижов "Малороссия (Юная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII в."

Минкова 2005: Минкова, Л. Каравелов-Прижов, Шишманов-Драгоманов и началото на българската украинистика. В: Иван Д.Шишманов. Шишманови четения, Книга първа, 2005 г., 58-70.

Из архива на Любен Каравелов 1964: Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова, Цвета Унджиева. София, БАН, 1964 г., 322-330; 368-400; 519-521; 322-330.

Памятники народного быта болгар 1861: Памятники народного быта болгар. Издаваемые Любеном Каравеловым, Москва, 1861 г.

Забележка: Статията е публикувана в сб. „Драгомановски студии“, София, 2011.

Лиляна Минкова е професор, старши научен сътрудник I ст. в Института за литература при БАН, секция по сравнително литературознание, понастоящем е пенсионерка. Започва научната си дейност с дисертация на тема "Любен Каравелов и украинската литература". Автор е на книгите "Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане" (1978), "Български възрожденци в Русия" (2005) и "Ръкопис на Константин Миладинов в архива на Измаил Срезневски" (2009; съавтор: Лучия Антонова-Василева). Публикувала е в специализирания печат статии за Любен Каравелов, И.Г.Прижов, Е.Лабуле, проф. Н.Мурзакевич, проф. Нил Попов, Иван Денкоглу, Сава Филаретов, Захари Княжески, Константин Петкович и др., за българо-руските връзки през Възраждането („Кореспонденция болгар с Нилом Александровичем Поповым“, „Переписка Викентия В. Макушева с Марином Ст. Дриновым 1869-1878 гг.“ и др.) и др. Превежда художествена литература от руски (Гогол, Достоевски, Бунин, Булгаков, Шукшин, Илф и Петров и мн. други), украински и френски (Т. Шевченко, М. Вовчок, Молиер, дьо Мюсе, Ескарпи и мн. други) език. Награждавана е с орден "Св. св. Кирил и Методий" I степен, "Дружба народов", национална награда "Хр. Г. Данов".